

Arkitekturtermer

Lars Berggren & Annette Landen

Absid	Halvrund eller polygonal byggnadsdel, oftast täckt med halvkupol; förekommer i synnerhet som avslutning av kyrkobyggnader mot öster.
Arkad	En fortlöpande rad av bågar, som antingen kan vila på fristående Kolonner/Pelare eller vara dekorationsmotiv på en sluten mur (s.k. blindarkad). Betecknar även i överförd bemärkelse en täckt gång, som genom en arkad är öppen på en eller flera sidor.
Akroterium	Fristående skulpterat ornament på gavelhörn, Frontoner eller Kornischer.
Altan	av it. <i>alto</i> . Upphöjd, vanligen öppen, plattform i direkt förbindelse med en byggnad och använd som uteplats. Är belägen innanför byggnadskroppen alternativt bärs av dess murar och/eller separata stöd i form av murar, Pelare, Kolonner e.dyl. Jfr Balkong, Veranda.
Arkitrav	Den nedersta delen av ett klassiskt Entablement, vilar direkt på Kolonnordningens Kapitäl. Bildat av grek. <i>archi</i> och lat. <i>trabs</i> , dvs. "huvudbjälke". Jfr. Överliggare.
Attika(-våning)	Vanligen lågt, rektangelformat fasadparti ovanför en byggnads Takgesims. Låg övervåning som framför allt återfinns i äldre palatsarkitektur.
Auditorium	av lat. <i>audire</i> (höra): hörsal (eller samling av åhörare).
Aula	Samlingssal, högtidssal i skola eller universitet. På finska betecknar termen utrymmen som entréhall, vestibul eller foajé, varför den här undviks.
Balkong	Från en byggnadskropp, ovanför markplanet utskjutande, med skyddsräcke försedd, plattform som antingen är en utkragning av bjälklaget eller vilar på konsoler.
Baluster(-docka)	Svarvat stöd i bröstvärn, Bröstning eller räcke, vanligen i trä, sten eller metall.
Balustrad	av fr. <i>balustre</i> och it. <i>balaustro</i> , dvs. granatäpple. En rad av balustrar/balusterdockor förenade med täckplatta eller ledstång.
Bas	Fotstycke till arkitekturdel, särskilt foten till en Kolonn, Pelare eller Pilaster.
Basilika	Flerskeppig byggnad vars mittskepp höjer sig ovan sidoskeppen med av fönster genombrutna väggar (Klerestorium); mitt- och sidoskepp skiljs av Kolonner eller Pelare.
Bröstning	Används oftast för att beteckna fönsterbröstning, dvs. väggdelen mellan en fönsteröppnings undersida och golvet.
Empire(-stil)	Av fr. <i>empire</i> , dvs. imperie- eller kejsarstil. En tämligen sträng, regelbunden och rätlinjig Nyklassicism som slog igenom i Frankrike

under napoleontiden och dominerade byggnadskonsten i Europa fram till 1800-talets mitt. I Sverige indelas perioden i Sengustaviansk och Karl Johan-stil.

Entablement	Klassiskt bjälklag, huvudsakligen bestående av Arkitrav, Fris och Gesims.
Entresol(-fönster)	Med Entresol eller Mezzanin avses lägre mellanvåningar som inte interfererar med den övergripande våningsindelningen. Med entresolfönster avses dels de (vanligtvis mindre och lägre) fönster som hör till en sådan våning, och dels de övre fönstren i en våning som har två eller flera fönster i vertikalled (utan mellanliggande bjälklag).
Farstu	Se Förstuga.
Farstukvist	Som Farstu- eller förstukvist betecknas en takförsedd, öppen eller inklädd, utbyggnad på byggnadskroppens utsida till skydd mot väder och vind.
Festong	Ornament utformat som en girland eller båge sammansatt av blommor, blad och frukter o.dyl.
Fastebrev	Lagfart.
Fil	Följd eller rad av rum.
Flygel	Av ty. <i>Flügel</i> , "vinge". En underordnad, arkitektoniskt avskild del av en byggnad eller ett byggnadskomplex, placerad i vinkel mot huvudbyggnaden eller parallellt med denna, ibland helt fristående.
Fris	Det horisontala partiet mellan Arkitrav och Gesims i ett klassiskt bjälklag. I vidare bemärkelse varje horisontalt bandliknande väggfält med eller utan bildframställningar eller ornament (exempelvis bågfris).
Fronton	Klassisk tempelgavel (-röste) med ett triangelformat, plant gavelfält (Tympanon) omslutet av listverk. Triangel- eller segmentformat krön på fönster- eller dörröppning, eller på ett arkitektoniskt framhävt fasadparti (exempelvis en Risalit).
Frontespis	Av it. <i>frontespicio</i> . Ett över en byggnads taklist och på byggnadens mitt uppskjutande parti, som avslutas med en Fronton. Kan också beteckna ett mer eller mindre starkt framträdande mittparti på en byggnads huvudfasad, under förutsättning att det kröns av en Fronton (jfr Mittrisalit).
Fönsterbröstning	Se Bröstning.
Fönsterbåge	Omsluter en Fönsterluft.
Fönsterkarm	Den del som i en byggnad fast förenar mur och Fönsterbåge.
Fönsterluft	Ljusöppning, separat fönster (ett fönster kan inom samma karm ha en eller flera lufter).
Fönstersmyg	Väggöppning innanför eller utanför ett fönster; används även om öppningens sidoytor.
Fönsterspröjs	Smal list, vanligtvis av trä, mellan två glasrutor i samma båge eller luft. Spröjsade fönster har en eller flera lufter eller bågar fyllda av mindre glasrutor sammanfogade med Spröjsar.

Förstuga	Även farstu, förstu. Ett rum närmast innanför ytterdörren, avgränsat från kök och boningsrum (stuga), vanligen ouppvämt. Användes speciellt för äldre, traditionella hustyper; i nyare byggnader används oftast beteckningarna hall, kapprum eller Tambur.
Gesims	Profilerat listverk med horisontal placering på fasad eller annan väggyta, eller som dörr- eller fönsterkrön. Beroende på placeringen kan man tala om Takgesims (Kornisch), Gördelgesims (jfr Våningsband) och Sockelgesims.
Grundrenovering	Betecknar i finlandssvenska ofta varje genomgripande ombyggnad eller renovering av en byggnad men innebär inte nödvändigtvis förnyande eller åtgärdande av just grunden. Sv.: totalrenovera.
Gångbro	En konstruktion som förbinder olika huskroppar eller delar av en byggnad ovan markplanet. Den kan vara försedd med skyddsräcken eller väggar (då vanligtvis av glas) och har utomhus oftast tak.
Gördelgesims	Se Gesims.
Gördellist	List(verk) som horisontalt avdelar en fasadyta, vanligen mellan våningarna (kallas då ofta Våningsband).
Hörnkedja	Markering av ett hörnparti genom att hörnstenarna lagts växelvis med lång- eller kortsidan utåt. Kan även vara utförd i puts eller trä som ett dekorativt arkitekturelement.
In situ (lat.)	På sin ursprungliga plats.
Kalktegel	Sandblandad kalk som formpressats och lufthärdats. Användes istället för bränt tegel.
Kannelyr	Längsgående räffla, t.ex. på en Kolonn eller Pilaster. Med vertikala räfflor försedda sådana benämnes <i>kannelerade</i> .
Kapitäl	Den översta delen av en Kolonn, Pilaster eller Pelare.
Kolonn	Ett fristående vertikalt stöd bestående av Bas, skaft och Kapitäl eller bara skaft och Kapitäl. Skaftet har cirkulärt horisontalsnitt och är av monolitisk karaktär, dvs. det bör kunna uppfattas som en enhet oavsett om det verkligen är hugget i ett stenblock (monolit) eller sammansatt av flera kolonntrummor. Kolonner kan vara fristående, kopplade (dvs. parvis arrangerade) eller engagerade (dvs. fast förbundna med bakomliggande mur). I det sistnämnda fallet skiljer man på halv- och trekvartskolonner. Jfr Kolonnordning.
Kolonnordning	Från antiken härstammande byggnadssystem bestående av Kolonner och Entablement (bjälklag). De klassiska kolonnordningarna är den <i>doriska</i> , den <i>joniska</i> och den <i>korintiska</i> (Grekland), den <i>toscanska</i> (etruskiska) samt den <i>komposita</i> (Rom). Utmärkande för de olika kolonnordningarna är Kapitälens och Entablementets utformning samt proportionerna mellan byggnadsdelarna.
Kornisch	Krönande listverk på fasad eller annan väggyta. Även listverk ovanför muröppningar.
Korsvirke	Fackverk av trä: en bärande stomme av varandra korsande bjälkar och stöd, stundom förstärkta med snedsträvor. Härigenom bildas fyr- eller

	trekantiga fack, som fylls ut med murverk (tegel) eller lerklinat flätverk. Oftast överputsas utfyllnaderna; korsvirket kan då antingen lämnas synligt eller också döljas av putsen.
Kvader(sten)	Fyrkantigt (rätvinkligt) tillhuggen byggnadssten.
Kvist	Se Farstukvist.
Lisen	(uttalas lisén) Vertikalt, platt och vanligtvis helt slätt murband. Skiljer sig från en Pilaster genom avsaknad av Kapitäl och (i allmänhet) Bas.
Loggia	Täckt uterum, gång eller korridor, som är öppet/öppen på en eller flera sidor, ofta genom en Arkad eller kolonnad. Vanligen i en byggnads bottenvåning, men förekommer också i övre våningar och som självständig byggnad.
Luft	Se Fönsterluft.
Lunettfönster	Fönsteröppning med halvcirkel- eller segmentbågsform.
Länga	Långsträckt byggnadskropp. Används ofta synonymt med Flygel men indikerar inte automatiskt underordning i förhållande till en huvudbyggnad.
Manierism	Av ital. <i>maniera</i> eller sv. "manér". Stilperioden mellan renässans och barock, vanligtvis förlagd till 1500-talets andra hälft. Förknippas oftast med konst som demonstrerar överdriven virtuositet, komplexitet eller nyckfullhet.
Mansardtak	Yttertak med brutet takfall, vanligen ett Sadel- eller Valmtak.
Mezzanin(-fönster)	Se Entresol.
Motfallstak	Yttertak med två mot varandra, inåtlutande takfall.
Murliv	Murens lodräta begränsningsyta, i förhållande till vilken det kan finnas framskjutande eller försänkta partier.
Nyantik	En underavdelning till Nyklassicismen som hämtade sin inspiration främst från den arkaiska grekiska konsten.
Nyklassicism	(även "neoklassicism") Stilriktning inspirerad av den grekisk-romerska antikens former och ideal som uppkom på 1760-talet och spreds i Europa och USA. Empire och Nyantik betraktas vanligen som underavdelningar till nyklassicismen.
Orangeri	Ett (uppvärmt) växthus för övervintring av känsliga växter, exempelvis apelsin (fr. <i>orange</i>), fikon och myrten.
Palladianism	Det formspråk vars upphovsman var arkitekten och arkitekturteoretikern Andrea Palladio (1508-1580), verksam i Venedig och Venezien, och som utgick från den antika romerska arkitekturens principer.

Palladiomotiv	"Palladianskt motiv" eller "Palladiana". Tredelad muröppning, vanligtvis delad av Kolonner eller kolonnetter. Mittöppningen är bredast, höjer sig över de två övriga och avslutas uppåt med en rundbåge (arkivolt). På engelska kallas fönsterarrangemanget <i>Venetian Window</i> .
Palmett	Ornament i form av ett oftast symmetriskt arrangemang av solfjädersformigt utbredda blad eller flikar, påminnande om ett palmblad.
Paviljong	Paviljong är en mindre fristående byggnad, ofta uppförd för tillfälligt bruk, till exempel ett lusthus, i en park eller som utställningslokal. Den kan även ingå som en avgränsad del i ett större byggnadskomplex.
Pelare	Fristående, vertikalt och bärande murverk eller murstycke med eller utan Bas och Kapital. Vanligtvis med fyrkantigt horisontalsnitt men kan även vara sammansatt av olika former (knippepelare). Även kraftiga, cylindriska murstöd som saknar bas och kapital kan kallas pelare (rundpelare).
Piano nobile	Av it. <i>piano</i> , "våning[splan]"; bokstavligen den "ädla våningen". Paradvåning, vanligtvis belägen på andra våningen.
Pilaster	Flat vägg- eller murpelare artikulerad som en klassisk Kolonn, med Bas och Kapital.
Plantak	Horisontalt yttertak. Har dock praktiskt taget alltid en svag lutning för vattenavrinning som vanligtvis döljs av takkrönet.
Pompejansk stil	Nyklassicistisk inredningsstil som utgår från bevarade miljöer i den romerska provinsstaden Pompeji (begravd vid Vesuvius' utbrott 79 e.Kr. och återupptäckt på 1700-talet).
Portik	av lat. <i>porticus</i> , "port", "ingång"; en kolonn- eller pelarburen, taktäckt förhall framför en byggnad, ofta i form av en Tempelgavel.
Pulpettak	Yttertak med endast ett takfall (halvt sadeltak).
Puts	Puts är ett tunt ytskikt av bruk på byggnaders yttre eller inre murar. Bruk består av bindemedel, ballast och vatten. Bindemedel innehåller olika proportioner av exempelvis kalk, cement, gips eller plast; ballasten är vanligtvis sand.
Rappning	Se Puts.
Risalit	Svagt framskjutande fasadparti, i allmänhet accentuerande fasadens mitt- eller sidopartier (mitt- eller sidorisalit).
Romanik	Romansk stil.
Rusticering	Mur eller murparti där murstenarnas framsida lämnas råhuggna och skjuter ut utanför murlivet. Används även om imitation i puts av en kvaderstensmur eller en egentlig rustik i sten. Förekommer ofta i fönster- och portomfattningar.
Sadeltak	Yttertak bestående av två mot varandra lutande takfall.
Segmentbåge	Rundbåge vars bågform bildar ett cirkelsegment som är mindre än en halvcirkel. Om bågen är mycket flack talar man ofta om Stickbåge.

Skvär	Av eng. <i>square</i> ("plats"), inlån via ryskan i betydelsen "liten stadspark".
Skådefönster	Panorama- eller Skyltfönster.
Skärmtak	Vanligtvis ett konsolburet Pulpet- eller Sadeltak över entrédörr och trappa.
Slutsten	Mittsten i en valvbåge eller ett valv. Vanligtvis särskilt markerad.
Spröjs/spröjsad	Se Fönsterspröjs.
Stenfot	Husgrund av sten.
Stenhus	Betecknar i Finland vanligtvis en byggnad av tegel (oftast putsad), <i>inte</i> en byggnad av natursten.
Stickbåge	Segmentbåge.
Strävpelare	En Pelare med funktionen att försträva sidotryck i en byggnad.
Stuck	Av ital. <i>stucco</i> , en snabbt härdande massa av gips, pulvriserad marmor eller kalksten, sand, vatten och ibland lim. I vid bemärkelse alla gjutna ornament i såväl interiör som exteriör.
Suterrängvåning	Våning som delvis ligger under markplanet.
Syn	"Syneförrättning". En av behörig myndighet företagen granskning i samband med vilken byggnadsritningar och byggnadsarbeten godkänns. Tre sorters syn förekommer i de äldre handlingarna: "Lokalsyn" innebar att platsen besiktigades innan något byggts, "Sockelsyn" ägde rum när stengrund murats och byggnadens placering därmed fixerats, "Approbationssyn" utfördes när takstolen var rest och skorstenen uppmurad, men innan golv och mellantak lagts in.
Säteritak	Yttertak, oftast utformat som ett Valmat tak brutet av ett mindre vertikalt parti, som kan vara försett med fönster. Takets övre del brukar vara betydligt mindre än den nedre.
Takskägg (-fot)	Den del av yttertaket som skjuter ut framför muren på en byggnad.
Tambur	Av fr. <i>tambour</i> (trumma), vanligen entréutrymme från vilket dörrar eller trappor leder till övriga utrymmen. I 1800-talets Åbo avses dock oftast ett litet förrum till husets största rum, salen. Jfr Förstuga, hall, kapprum. Tambur kan också beteckna en kupols cylindriska eller polygonala underbyggnad (dvs. "trumma") mellan själva kupolen och den underliggande konstruktionen.
Tegelhus	Betecknar i Finland vanligtvis tegelbyggnad utan Puts eller annan yttäckning.
Tempelgavel	Klassisk tempelgavel med en triangelformad Fronton buren av två eller flera Kolonner eller Pilastrar (jfr <i>Ädicula</i>).
Terrass	Av lat. <i>terra</i> (jord). Ursprungligen en öppen, stenlagd, i markplanet belägen yta i direkt anslutning till en byggnad. Under 1900-talets senare del har termen allt oftare använts som synonym till Altan (takterrass).
Turell	Av fr. <i>tourelle</i> . Miniaturtorn som är utkragat från en fasad.

Tympanon(-fält)	Det plana, triangulära fältet i en klassisk tempelgavel (Fronton), ofta försett med skulptural utsmyckning. Kan även beteckna bågformat avgränsade fält som kröner olika muröppningar eller byggnadsdelar.
Tälttak	Pyramidformat yttertak.
Vattentak	Yttertak.
Valmat tak	Eller Valmtak. Sadeltak som på vardera kortsidan slutar med ett triangulärt takfall (valmsida) istället för ett vertikalt gavelparti.
Veranda	Av bengaliska <i>barandah</i> . En i markplanet belägen, takförsedd utbyggnad, avsedd för rekreation och umgänge. Den kan vara försedd med räcken, Balustrader, väggar och fönster (glasveranda).
Våningsband	Flat list utan profilering som horisontalt avdelar en fasadyta mellan våningarna (jfr Gördelgesims och Gördellist).
Ädikula	Av lat. <i>ædicula</i> (litet hus eller tempel). Fönster- eller dörrumfattning bestående av Kolonner eller Pilastrar som bär ett Entablement och en Fronton. Jfr Tempelgavel.
Överliggare	Balk av sten eller trä som, vilande på sidopartierna, överbryggar en vägg- eller muröppning. Jfr Arkitrav.
Överstykke	Ett arkitektonisk (ofta även skulpturalt) accentuerat krön till fönster-, dörr- eller portöppningar, ofta i form av en Fronton eller en del av ett klassiskt Entablement. Används ibland synonymt med Överliggare.